

Opis źródła:

Fragment dzieła Williama Coxe'a, brytyjskiego historyka z przełomu XVIII i XIX wieku, o jego pobycie w Polsce, w którym opisuje okoliczności pierwszego rozbioru Polski oraz przedstawia swoją opinię o ustroju kraju.

Miejsce wydania:

Oryginalne wydanie angielskie: W. Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, London 1784.

Wydanie polskojęzyczne: William Coxe, *Podróż po Polsce, Rosji, Szwecji i Danii*, w: *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, t. 1, Warszawa 1963, s. 559-703 (fragment użyty niżej s. 576-578).

Tekst źródła:

Gdyby w Polsce troszczono się odpowiednio o naturalną siłę kraju, stworzyłaby ona mocniejsze przedmurze dla zakusów swoich sąsiadów niż wszelkie układy czy poszanowanie równowagi sił przez inne narody europejskie.

Stanowczo warto wspomnieć, iż z trzech zaborców Prusy były formalnie wasalem Rzeczypospolitej; Moskwa i tron Rosji znajdowały się niegdyś w polskich rękach; Austria zaś zaledwie sto lat temu zawdzięczała królowi polskiemu ocalenie swej stolicy i niemal całe swoje niezależne istnienie.

Królestwo, które tak niedawno jeszcze było władcą lub obrońcą swych sąsiadów, nigdy nie zostałyby przez nich tak łatwo pokonane, gdyby nie jaskrawe wady ustroju. Zaprawdę, Polska, w przeszłości potężniejsza niż którekolwiek z otaczających ją państw, staczała się w dół, podczas gdy one szły w górę; i ona, która nadawała kiedyś prawa Północy, stała się łatwą zdobyczą dla każdego najeźdźcy.

Król Prus pierwszy zaprojektował rozbiór Polski. Polskie Prusy Zachodnie były od dawna przedmiotem jego pożądania; nie mówiąc nawet o ich żyzności, handlu i zaludnieniu, były one cenne dla tego monarchy ze względu na swe położenie geograficzne, leżały bowiem pomiędzy jego posiadłościami niemieckimi a Prusami Wschodnimi, Polacy więc, mając je w rękach, mogli zawsze, gdy zechcieli, przeciąć wszelką komunikację między tymi krajami. Podczas ostatniej wojny powszechnej doświadczył on najfatalniejszych skutków tego rozdzielenia swych terytoriów. Gdyby uzyskał Prusy Zachodnie, kraj jego stałby się jednolity i w czasach wojny wojska pruskie mogłyby maszerować bez przeszkód z Berlina do Królewca. Teraz nadeszła chwila, gdy sytuacja Polski zdawała się zapowiadać spełnienie tych pragnień.

Zabrał się jednak do dzieła z całą ostrożnością doświadczonego polityka. Gdy zaczęły się rozruchy w Polsce, nie okazywał najmniejszej chęci mieszania się do spraw tego kraju i choć poprzednio działał wspólnie z carową Rosji, gdy chodziło o wyniesienie na tron Stanisława Augusta, teraz odmówił wzięcia czynnego udziału w walce po jego stronie przeciw konfederatom. Później, gdy całym królestwem wstrząsnęła wojna wewnętrzna, a także pustoszyło je morowe powietrze, on, pod pozorem tworzenia bariery zapobiegającej szerzeniu się zarazy, wprowadził swe wojska do Prus Polskich zajmując całą tę dzielnicę. Teraz, choć był już całkowitym władcą tego kraju i bynajmniej nie obawiał się jakiegoś silniejszego oporu ze strony skłóconych i zaabsorbowanych innymi sprawami Polaków, wiedział jednak dobrze, że możliwość utrzymania tego nowego nabytku zależy od zgody Rosji i Austrii; dlatego ułożył plan rozbioru Polski. Przedstawił ten projekt cesarzowi albo w czasie spotkania w Nysie na Śląsku w roku 1769, albo też w roku następnym w Neustadt w Austrii; cesarz chętnie przyłączył się do spisku. Józef, który dotychczas popierał potajemnie konfederatów i nawet zaczął układać się z Portą Otomańską przeciwko Rosji, zmienił nagle linię swej polityki i zwiększył armię stojącą przy polskiej granicy. Zaraza stanowiła dla niego, tak jak i dla króla Prus, dogodny pretekst do rozlokowania swych wojsk w dzielnicach Rzeczypospolitej, przesuwał więc stopniowo wojska, by wreszcie w roku 1772 zająć cały obszar, który już odtąd zatrzymał w swym posiadaniu. Lecz niezależnie od tej zmiany swych zapatrywań potrafił on początkowo tak zręcznie zamaskować prawdziwe swe poglądy na sprawę Polski, że buntownicy polscy pozostawali w przekonaniu, iż armia austriacka śpieszy im z pomocą, nie przypuszczając, by dwory Wiednia i Berlina działały w porozumieniu.

Słowniczek pojęć:

morowe powietrze – dżuma lub w szerszym znaczeniu: każda gwałtowna epidemia choroby zakaźnej.

Porta Otomańska – Turcja

Pytania do źródła.

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. czym mówi prezentowane źródło?
2. Jak autor ocenia ustrój Rzeczypospolitej?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. jakich wydarzeniach, obok planów rozbioru, wspomina William Coxe?
2. których władcach mocarstw rozbiorowych jest mowa? Co o nich wiecie?
3. Jak faktycznie wyglądały początki rozbioru? Jakiej argumentacji użyły Prusy i Austria?

Wskazówki:

Warto przypomnieć uczniom okoliczności pierwszego rozbioru i konfederację barską. Można również przybliżyć postać Williama Coxe'a i uświadomić uczniów, że to jego dzieło stało się jednym z głównych podstawowych źródeł wiedzy o Rzeczypospolitej na zachodzie Europy na przełomie XVIII i XIX wieku.

Literatura pomocnicza :

T. Cegielski, *Polityka Rzeszy Niemieckiej w okresie pierwszego rozbioru Polski 1772-74 r.*, „Kwartalnik Historyczny” R. 86, 1979, nr 1, s. 19-42.

<https://rcin.org.pl/dlibra/publication/35741/edition/32364>

D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772-1775)*, Warszawa 2015.

<https://rcin.org.pl/dlibra/publication/81926/edition/62262>

Najważniejsze cezury:

1772 r. – pierwszy rozbiór Polski

1764-1795 – okres panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego

1778 r. – pobyt W. Coxe'a w Polsce

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Andrzej Buczyło